

УДК 316.653(476):327

Рішард Радзiк

СТАВЛЕННЯ БІЛОРУСІВ ДО ЄВРОМАЙДАНУ В СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 2014 РОКУ

У статті аналізується ставлення білорусів до Майдану, яке було предметом досліджень білоруського Незалежного інституту соціально-економічних і політичних досліджень протягом усього 2014 року (в останньому місяці кожного кварталу). Результати досліджень свідчать про те, що білоруси сприймають Майдан, спосіб зміни української влади, анексію Криму Росією та пізніший військовий конфлікт на сході України значною мірою крізь призму російських телевізійних станцій. Вони не хочуть ангажуватися у збройний конфлікт, критично ставляться до команди президента Януковича і підтримують його усунення, але водночас стримано ставляться до силового перехоплення влади. Вони приймають включення Криму до складу Росії і з розумінням ставляться до «народного протесту» на Донбасі й права Новоросії» на самовизначення. Вони є більшими прихильниками союзу з Росією, ніж із Європейським Союзом, і налаштовані категорично проти вступу до НАТО. У своїх виборах вони ближчі до Росії, ніж до України.

Ключові слова: ідентичність білорусів, Майдан 2014 р., конфлікт на Донбасі, анексія Криму, ставлення білорусів.

Білоруси не є суспільством, схильним до повстанської діяльності. У їхній історії ХХ сторіччя, а отже, тоді, коли вони почали існувати як модерне суспільство – а саме на цей період посиляється білоруська традиція, – їхня схильність до бунтів була винятково слабкою. Так звана «джинсова революція», яка була протестом проти фальсифікованих президентських виборів, тривала 5 днів – від 19 березня до ночі з 23 на 24 березня 2006 року – і зібрала в перший день, за приблизними оцінками, принаймні кільканадцять тисяч протестувальників на Жовтневій площі, у наступні дні по кілька тисяч людей, постійно ж у наметах перебувало кілька сотень людей. Винятково численна група людей, що протестували проти чергових фальсифікацій, здійснених під час президентських виборів, зібралася 19 грудня 2010 року. У Мінську, що нараховує 1,9 мільйона мешканців,

демонстрантів було приблизно від кільканадцяти до тридцяти тисяч. У обох випадках було заарештовано по кількасот людей.

Незважаючи на те, що участь білорусів у боротьбі під час Другої світової війни, в тому числі партизанського характеру (Білорусь як так званий «партизанський край») була справді значною, вона не мала характеру бунту проти влади, а була боротьбою за неї, веденою під керівництвом Москви. А ті, хто цього не робив (білоруські націоналісти, які співпрацювали з Німеччиною), були затавровані (політично й ідеологічно) радянською владою – і так до сьогодні сприймає їх абсолютна більшість білоруського суспільства. Натомість Слуцьке повстання кінця 1920 – початку 1921 рр. не стало помітним елементом історичної свідомості білорусів, хоч до нього апелюють білоруські націоналісти.

Причини такого стану речей відомі історикам і соціологам. По-перше, радянська влада після Першої світової війни і створення радянської Білорусі здійснила фізичне винищення державної еліти (як польської, так і російської), потім із громадського життя було усунуто не тільки середовища, які стояли на елітаристських, активістських і лібертарних позиціях і відзначалися відповідним етосом, але й – у випадку польської шляхти (часто білоруського походження) – середовища з виразними бунтівними схильностями. Це саме повторилося після захоплення східних територій II Речі Посполитої радянськими військами у 1939 і 1944 роках. Після створення БРСР у східній частині білоруської етнічної території, винищення євреїв німцями, приєднання Західної Білорусі до радянської Білорусі, а також переселення до Польщі (ПНР) польської інтелігенції білоруське суспільство стало практично повністю селянським. Із нього спочатку на сході, а пізніше на заході почала виділятися бюрократія (чиновницько-інтелектуальний клас) із етосом, який підкреслював опортуністські цінності й був орієнтований на кар'єру і власне буття. Ці середовища виникали у реаліях чітко ієрархізованої влади, повного підпорядкування, а не етосу бунту і свободи. Більше того, радянські репресії та винищення, особливо у 30-х роках, сотень тисяч людей, у тому числі середовищ радянських інтелектуалів, що формувалися після створення БРСР, величезні демографічні втрати у період війни СРСР із «Третім рейхом» та щоденний страх за виживання у сталінську епоху вбудували механізм радянського опортунізму в життя суспільства. Нонконформісти в тих умовах не вижили. На відміну від України, яка заіснувала в національному аспекті,

зокрема, завдяки зосередженню навколо розбудованої й розвиненої традиції козаччини, але також гайдамаччини та сформованого вже у ХІХ сторіччі українського національного руху в Галичині, білоруси таких традицій не мають або ж їхнім національним середовищам не вдається досягнути довготривалого експонування (міфологізації) подій такого роду з власної історії й надати їм національних рис.

Сьогоднішній розрив між вербальним (пропагандистським) та реальним шаром конфлікту супроводжується іншим розривом, що притаманний цьому культурному ареалу й веде свій родовід з Росії – між владою та суспільством. Картину світу створювала влада – ієрархізована, абсолютна і необиральна. Поширювані нею повідомлення, ідеї та ідеології мали служити владі й суспільному ладу, а не відображати дійсність. У такого роду суспільствах із низьким рівнем суб'єктності та високим рівнем керованості ззовні поширення набували плітки та міфи – на рівні еліт, засобів масової інформації, суспільства. У ситуації слабкої відкритості російського суспільства (російської спільноти) на зовнішній світ відрізнити брехню від правди, міф від дійсності ставало іноді важко не тільки для пересічних членів суспільства, але й для владної еліти. Прагнучи зрозуміти сьогоднішній російсько-український конфлікт, відносини між трьома державами і суспільствами (підданими масовій пропаганді), словесну еквілібристику президентів Білорусі та Росії, а також результати соціологічних досліджень, необхідно взяти все це до уваги.

* * *

Наслідком конспективно накреслених історично-культурних передумов є позиції білорусів, що демонструються соціологічними дослідженнями. Березневі протести на Жовтневій площі в Мінську в 2006 році підтримали у дослідженнях, проведених місяцем пізніше, 20,4% респондентів («Не підтримую» – 45,9%; «Важко сказати / Не знаю» – 33,7%), натомість грудневі демонстрації 2010 року підтримали того ж місяця тільки 17,4% респондентів («Мені це байдуже» – 24,1%; «Не підтримую» – 51,8%; «Важко сказати / Не знаю» – 6,7%). Більше того, у квітні 2006 року аж 69,4% респондентів на запитання про те, чи вони чули про березневі протести в Мінську, відповіли, що не чули [Новости НИСЭПИ, 4, 2010, с. 78]. «Джинсова революція» не була провінційною подією – іноді її порівнювали з київською «Помаранчевою революцією», хоч її масштаб був непорівнювано меншим. У березні 2011 року 43,4% опитаних підтвердили, що вони

погоджуються з президентом Лукашенком, що 19 березня 2010 року опозиція готувала державний переворот (не погодилися з цією думкою 28,4% опитаних) [Новости НИСЭПИ, 1, 2011, с. 8]. Білоруські дослідники, коментуючи ці дані, стверджували: «Білоруська архаїчна «більшість» дивиться на світ крізь призму маніхейських уявлень про світ як арену вічної боротьби добра і зла. Людину з такою оптикою чудово характеризує афоризм: «Ви – параноїк! – Ні! Просто навколо вороги!» [Новости НИСЭПИ, 1, 2011, с. 8]. Поділ на «нас» і «їх» глибоко закорінений у російській культурі, роками закритій на світ, недовірливо або вороже налаштованій стосовно Заходу, періодично обтяженій ментальністю обложеної фортеці. Під її впливом упродовж поколінь формувалося білоруське суспільство. Це викликало схильність до самоідентифікації (особливо публічної) з владою, а зовсім не до спротиву їй. Перебування «у більшості» було вигідне білорусам, націленим на те, щоб знаходити себе на рівні первинних груп, а не у світі великих ідей і публічної політики, що було чуже для селянської традиції.

Що цікаво, ставлення білорусів до Майдану 2004 року було більш позитивним, аніж до власних демонстрацій – як легко припустити, напевно тому, що він не супроводжувався збройною боротьбою і закінчився мирним успіхом, схваленим обома сторонами. Однак це не означає, що білоруси, найчастіше недовірливі до активістських подій такого типу, поставилися до першого Майдану переважно прихильно. Згідно з дослідженнями з березня 2005 року, лише 45,6% респондентів підтримали твердження, що «Помаранчева революція» – це «об’єктивний процес, викликаний незадоволенням народу політикою влади». Натомість тих, які погоджувалися з думкою, що це «суб’єктивний процес, викликаний застосуванням політичних технологій з боку Заходу і слабкістю влади», було дещо більше – 47,0% [Новости НИСЭПИ, 1, 2005, с. 49]. Цей результат є наслідком як представлених вище передумов, так і політики властей Мінська і Москви, досить легкого піддавання впливу російських та білоруських ЗМІ. Прихильниками першої тези (про об’єктивний характер «Помаранчевої революції») частіше були молоді люди, ніж представники старших вікових груп, краще освічені, учні, мешканці обласних центрів, особливо Гродненщини (Мінськ був розташований наприкінці таблиці) [Новости НИСЭПИ, 1, 2005, с. 49–50]. Столиця Білорусі – це місто нетипове (як більшість столиць держав), заповнене чиновниками, пов’язаними з владою, орієнтоване на російські ЗМІ, але водночас відносно багате,

проматеріалістичне і «ліберальне» (що демонструє його орієнтованість в частині досліджень на Європу, наприклад, у схваленні капіталізму, а не соціалізму, як це притаманно більшості білорусів [Новости НИСЭПИ, 1, 2014, с. 29–30]), із відносно помітними опозиційними угрупованнями. У результаті цього соціальні поділи в Мінську більш виразні, позиції більш поляризовані.

Майдан 2014 року (другий Майдан) значною мірою підтвердив стереотипне бачення білорусів – яке не обов'язково є спотвореною картиною, але радше узагальненням, що виникає з рис, приписуваних цьому суспільству внаслідок численних досліджень (не конче соціологічних), спостережень, а певною мірою також білоруського автостереотипу. Він виявив значну настороженість білорусів стосовно подій революційного типу загалом і власної в них участі зокрема, а також легкість, із якою вони піддаються аргументації, поширюваній державною владою, білоруськими і – особливо – російськими ЗМІ. Можна ризикнути твердженням, що або білоруси глибоко приховують власні погляди, є недовірливими (і це один із елементів білоруського автостереотипу), або ж їхнє бунтівне, нонконформістське ставлення до наявного суспільного ладу є дуже слабким. У ході першого дослідження (репрезентативного для всього суспільства), яке стосувалося ставлення до другого Майдану і було проведене НІСЕПД у березні 2014 року, була поставлена низка запитань. Виявилося, що білоруси цікавляться подіями на Майдані, їхні симпатії здебільшого не були з якогось одного боку конфлікту (56,2%; з боку влади, тобто Януковича – 16,1%; з боку Євромайдану – 21,0%), а відповідальність за протести вони покладають передовсім на українську опозицію (32,4%) і владу України (22,9%).

Було повторено також питання з березня 2005 року: «Як Ви оцінюєте буремні події останніх кількох місяців в Україні?», причому тих, хто відповів: «Це суб'єктивний процес, викликаний застосуванням політичних технологій із боку Заходу та слабкістю влади» було майже рівно на 10% менше (36,9%), а тих, хто обрав варіант «Це об'єктивний процес, викликаний незадоволенням народу політикою властей» майже на 9% менше (36,8%). Натомість збільшилася категорія відповідей «Інші причини» із раніших 5,0% до 17,6%, що вказує або на більшу подразливість питання (на відміну від березня 2005 року, дев'ятьма роками пізніше конфлікт під час дослідження ще не закінчився і став конфліктом кривавим), або ж на труднощі з відповіддю у зв'язку з меншою однозначністю оцінки ситуації в ЗМІ у

березні 2014 року. Білоруські аналітики звертають увагу на те, що Лукашенко багато разів вказував на об'єктивні причини кризи, занепад економіки, корупцію, тоді як росіяни будували теорії змови [Новости НИСЭПИ, 1, 2014, с. 16].

Усунення Віктора Януковича від влади було оцінене більшістю білорусів як «державний переворот, захоплення влади» (54,7%), натомість відповідь «Це справедливе покарання за кровопролиття» обрали 27,7% респондентів. Результат був похідною аргументації влади, яка вказувала на те, що одна справа – неефективність в управлінні державою, а інша – спосіб усунення від влади. Таке розрізнення були, зрештою, спроможні зробити самі респонденти (як і суспільство загалом), до певної міри незалежні від наростання настроїв агресії й демагогії у ЗМІ, особливо російських. Самі білоруси на запитання про те, «Чи варте людської крові краще майбутнє?», стверджували у переважній більшості, що ні – 78,0% (так – 14,1%) [Новости НИСЭПИ, 1, 2014, с. 16]. Ставлення Лукашенка, а отже, білоруської влади, до Майдану стало амбівалентним. З одного боку, президент побоюється прикладу Майдану як чергової «кольорової революції», яка відправляє чинну державну владу в політичне небуття. З іншого боку, він намагається використати наявну ситуацію в пропагандистських цілях, підкреслюючи провальний характер правління українських властей у порівнянні з правлінням власним: стабільним, яке забезпечувало помітно більші заробітки, набагато меншу корупцію і соціальне розшарування, постійну роботу і зарплатню, теплу воду в крані – як результат кращих відносин із Росією. Сам він сповнений побоювань, тому водночас лякає суспільство наслідками ймовірних заворушень і безправним захопленням влади. Аргументація білоруського президента досить добре кореспондує з ментальністю білорусів, що зрештою, не є чимось новим, а довготривалим елементом його політики. Відсоток респондентів, які дали ствердну відповідь на запитання, чи варте людської крові краще майбутнє – 14,1% – відповідає відсотку респондентів, які через три місяці (у червні 2014 року) на запитання «Якби Росія приєднала до себе Білорусь або її частину, як би Ви діяли?» відповіли: «Чинив би опір зі зброєю в руках» – 14,2%. Решта респондентів висловили бажання пристосуватися до нової ситуації (47,7%), із задоволенням вітали б ці зміни (16,5) або – понад одна п'ята (21,6%)! – не мали думки з цього приводу [Новости НИСЭПИ, 2, 2014, с. 23]. Якщо врахувати той факт, що зазвичай воля боротьби виражається значно

частіше, ніж фактична участь у ній під час випробування (що не є, однак, абсолютною закономірністю), візія масового збройного спротиву білорусів у ситуації втрати незалежності може бути чистою фікцією.

Відповіді на два наступні запитання, поставлені у березні 2014 року, вказують на те, що білоруси у переважній більшості не бажають повторення у своїй країні подій на зразок українського Майдану, а також на те, що – у випадку, якби такі події мали місце – вони б їх не підтримали. У першому випадку аж 70,0% опитаних не хочуть таких подій у Білорусі, 23,0% хотіли б, але без проявів насильства, натомість відповідь «Так» без вагань висловили тільки 3,6%, тобто ненабагато більше рівня статистичної похибки. Натомість на запитання про готовність активно заангажуватися у такого типу події в Білорусі відповіли: «Я не був би готовий заангажуватися з жодного боку» – 65,3%; «Так, на боці білоруського Майдану» – 15,5% (це, без сумніву, ті, хто готовий боротися зі зброєю в руках), «Так, на боці влади» – 10,7% [Новости НИСЭПИ, 1, 2014, с. 17]. Водночас більшість опитаних ствердили, що в Білорусі неможливими є події, аналогічні до українських (зростання між березнем 2005 р. та березнем 2014 р. із 61,2% до 76,7%). Цікавим є не лише зростання на 15,5% упродовж 10 років кількості переконаних у тому, що такі події неможливі, але й виразне скорочення кількості тих, хто припускає їхню можливість: із 22,4% до 12,6% [Новости НИСЭПИ, 1, 2014, с. 18]. Ситуація відчутно змінилася упродовж майже десятиріччя від попереднього українського Майдану. Опозиція, в тому числі націоналістичні сили, є слабшою, а суспільство, після чергових поразок опозиції успішно приборкане владою, у переважній більшості звикло до авторитарного правління Лукашенка, помічаючи, що різниця в доходах між білорусами та росіянами є незначною (поза Москвою і Санкт-Петербургом практично непомітною), натомість великою вона є між українцями й білорусами – на користь останніх. Відповідаючи на запитання, як далі розвиватимуться події в Україні, білоруси стверджували найчастіше, що «Під час виборів прийде нова влада і ситуація стабілізується» – 36,4%; натомість на другому місці опинилася відповідь «Відбудеться розпад України» – 34,9%; на третьому: «Вибухне громадянська війна» – 17,3% [Новости НИСЭПИ, 1, 2014, с. 18]. А отже, більшість білорусів вважає, що Майдан призведе до розпаду України або громадянської війни. Така апокаліптична візія не може вести до схвалення актів подібного типу у власній країні.

Переважання такого бачення розвитку Білорусі, в якому суттєвими елементами є стабілізація, а не реформи, позиціонування поза рамками потенційних акцій протесту, а не активна в них участь, виникає – як уже згадувалося раніше – як із раніших історично-культурних передумов (низького рівня формування як нації), так і з однозначно селянського (сільського) коріння білоруського суспільства, позбавленого активістського, елітаристського етосу, до того ж позбавленого традиції власної державності, тобто вміння ефективно управляти державою як інституцією, котра трактується не як соціальне (що загалом притаманно для Білорусі), а як автотелічне утворення. У білоруському суспільстві немає також традиції інституцій, незалежних від держави (польська традиція I і II Речі Посполитої не була білорусами сприйнята як своя й інтеріоризована). Іншим, хоч і пов'язаним із цим питанням, є сильний культурний, цивілізаційний зв'язок білорусів із росіянами (а також українцями) у рамках так званої загальноросійської нації (загальноросійського народу). Згідно з цією концепцією, безпосередню основу якої сформульовано у XVII ст. [див. Paszkiewicz, 1998, с. 333; Jakowenko, 2000, с. 286–287], а значно більшою мірою в XIX ст., існує один спільний російський народ (*русский народ*), що складається з трьох окремих «гілок» (див. соціологічні дослідження на цю тему в: Radzik, 2013, с. 21–22). Ця спільнотність дуже обтяжує білорусів за умов сучасної ситуації в Україні, чия «фашистська», «націоналістична» – за твердженнями росіян – частина прагне зрадити ідеям «Святої Русі», відділитися від російської спільноти, перейти на бік чужого їй цивілізаційно, ворожого Заходу. Ідентичність білорусів – за зразком росіян – формувалася в опозиції до Заходу, невеликою мірою – до росіян. А отже, «російський чинник» у білоруському баченні конфлікту в Україні відіграє значну роль.

Багато разів на тему білорусько-російської культурно-національної єдності висловлювався не тільки президент Путін, але й президент Лукашенко, зокрема у 2011 році в інтерв'ю, даному Григорію Йоффе (США). На запитання, чи білоруси і росіяни (*русские*) – це один народ, він відповів: «Так, справді, ми жили в одній державі. Українець ще якось більше відрізняється від росіянина (*россиянина*), а білоруса і росіянина (*русского*) спробуй розділити! Не розділиш! Ми так само говоримо, так само думаємо. Загалом кажучи, ми абсолютно схожі одне на одного. У нас багато змішаної крові й там, і тут. Ми дуже близькі одне до одного. Але, попри все, білорус – це, чи Ви мене зрозумієте, є як росіянин (*русский*), тільки зі знаком

якості. (...) Це значить, що він представляє якісно вищий рівень, є більш освіченим» [Иоффе, 2012, с. 164]. Погляди на тему близькості обох суспільств є в них загальнопоширеними. Сила твердження «ми – слов'яни» у Росії, Білорусі й Україні непорівнювано більша, ніж, наприклад, у Польщі (більша також, ніж «ми – германці» у германських країнах чи «ми – романці» у романських), що є наслідком політики Росії та ідеологізації нею східнослов'янських (слов'янських) зв'язків упродовж приблизно останніх двох сторіч.

Наступні дослідження НІСЕПД провів у червні 2014 року, а отже, через три місяці після приєднання Криму до Росії, а також після початку збройного конфлікту на сході України. Євромайдан і усунення Януковича від влади позитивно оцінили 63,2% білорусів, а негативно – 23,2%. Події в Донецькій та Луганській областях 65,5% респондентів окреслили як «народний протест проти нелегальної влади», натомість «бунтом, організованим Росією» ці події визнали 23,2% респондентів. Водночас направлення української армії з метою відновлення контролю над Донбасом 57,7% опитаних потрактували як «злочин, війну проти власного народу» [Новости НИСЭПИ, 2, 2014, с. 16]; у наступному опитуванні у вересні того ж року таку думку висловили 60,6% респондентів [Новости НИСЭПИ, 3, 2014, с. 14]. А отже, згідно з пропагандою білоруської влади, корумповане й економічно бездарне керівництво України повинно усунутися від влади, що не означає, що протести проти способу зміни влади і новопризначеної влади не є обґрунтованими. На направлення армій проти народу білорусів зробила вразливими як теперішня російська пропаганда (а також колишня радянська), так і власна ментальна неприязнь до силових вирішень. Силу російської пропаганди, але також ступінь заглиблення у російську історію й культуру видно у відповіді на запитання, яке стосується оцінки приєднання Криму до Росії. Хоча білоруси у своїй більшості – на відміну від ситуації, яка панувала ще десять років тому – не є прихильниками об'єднання з Росією, приєднання Криму до Росії визнали «поверненням до Росії російських земель, відновлення історичної справедливості» у червні 2014 року 62,2% білорусів, у вересні 59,9%, а у грудні 56,8% («імперіалістським захопленням, окупацією» відповідно 26,9%, 27,2% і 31,6%), тобто у червні стільки ж (у межах статистичної похибки), скільки у випадку Євромайдану і усунення Януковича від влади та «народного протесту» на сході України [Новости НИСЭПИ, 4, 2014, с. 17]. Слід, однак, відзначити, що протягом

дев'яти місяців підтримка білорусами російської анексії Криму скоротилася на кілька відсотків – очевидно, під впливом дедалі глибшої рефлексії над можливістю подібного підходу з боку Росії до Білорусі, а також політики Лукашенка, в тому числі його наступних висловлювань із цього приводу. Білоруси також у вересневому опитуванні виступили переважно проти введення російських військ в Україну через територію Білорусі у випадку, якби росіяни цього захотіли (74,8% проти і 15,2% за) [Новости НИСЭПИ, 3, 2014, с. 16]. Причиною цього був, найбільш імовірно, білоруський менталітет, який спонукає їх уникати конфліктів, та побоювання, що збройний конфлікт може розширитися на Білорусь. Водночас під кінець 2014 року 49,5% білоруських респондентів вважали, що «народ Новоросії має право на самовизначення» («Не знаю / Немає відповіді» – 10,0%) [Новости НИСЭПИ, 4, 2014, с. 19]. Беручи до уваги багато інших досліджень, які ведуться у Білорусі в останні роки, можна оцінювати, що виразно проросійську позицію мають приблизно дві треті суспільства, а противників цього типу бачення світу нараховується найчастіше від кільканадцяти до двадцяти з лишком відсотків. У останньому випадку це неоднорідна група, частина якої має більшою чи меншою мірою національну орієнтацію, а частина (подекуди та сама) демократичні чи ліберальні погляди. Щоправда, із проросійського боку теж є численні середовища, які в Білорусі називають «ліберальними»; найчастіше вони є противниками Лукашенка і прихильниками ринкової економіки та більшої відкритості на світ, нерідко навіть більших свобод. Їхня проросійськість спонукає їх неодноразово – попри їхню «ліберальність» – підтримувати імперіалістичні дії Росії.

Білоруси у червні 2014 року значно частіше визначали вплив Росії на Україну як позитивний (46,1%), ніж як негативний (30,5%) [Новости НИСЭПИ, 2, 2014, с. 17]. Водночас вони не погоджувалися з кваліфікуванням «учасників збройних протестів на сході України» як «терористів» (у червні й вересні: 54,1%), а не заперечували проти цього терміну в червні 30,1% і у вересні 32,3% респондентів. Для досить мирно налаштованих білорусів слово «терорист» звучить абсолютно зле, непотрібно вводить елемент агресії, тим більше, що стосується дружніх українців, не згадуючи вже про те, що відкидається як росіянами, так і сепаратистами. Натомість більшість респондентів приймала відомий їм термін «фашисти», стосований до нового керівництва України (у червні 50,9%, а у вересні 52,2%; не приймали його відповідно 28,8% і

32,2%) [Новости НИСЭПИ, 3, 2014, с. 15]. «Фашизм» і «фашисти» – це в Росії загалом і в Білорусі переважно не стільки терміни, які ретельно описують суспільну дійсність з огляду на їхній зміст, скільки інвективи, насичені негативними емоціями. Для (пост) комуністів «фашист» – це не просто ворог, хтось чужий. Він асоціюється з Заходом, оскільки фашизм колись прийшов саме звідти. Поділ на «наших», «росіян», колись комуністів і – з іншого боку – ворожих, чужих «бандерівців», «націоналістів» і «фашистів» – це історично обумовлений поділ на добрих і поганих, поділ на «блакитнооку Білорусь» (окреслення Лукашенка) та агресивний, імперіалістичний Захід. Білоруси на запитання про те, «Чи існують вороги нашого народу, нашої держави?» відповідали у червні 2014 в переважній більшості (62,8%), що існують, причому більшою мірою, ніж за три роки до того [Новости НИСЭПИ, 2, 2014, с. 20]. Упродовж останніх кількох років у Білорусі посилювалися ізоляціоністські позиції, пов'язані з пошуками «третього шляху розвитку», відвертанням Заходу від недемократичної Білорусі та відходом Білорусі від Заходу, який – на думку Лукашенка – намагається нав'язувати свої політичні розв'язання, а в результаті – з набагато меншим, ніж колись, бажанням об'єднуватися з Європейським Союзом, але також (до недавнього часу) і з Росією, яка провокує регулярні суперечки щодо газу, нафти тощо.

Білоруси на задане в тому ж червні 2014 року запитання «Чи Ви вважаєте ймовірним те, що Росія може приєднати до себе всю територію Білорусі або її частину?» відповідали: «Це можливо, але мало ймовірно» – 36,4%; «Ні, цього не може бути» – 30,0%; «Це цілком ймовірно» – 26,3%; «Це неunikне» – 4,4% [Новости НИСЭПИ, 2, 2014, с. 22]. Однак, як зазначалося вище, більшість білорусів таке приєднання не жахає, вони намагалися б пристосуватися до нової ситуації або навіть вітали б її з радістю (64,2%).

З наведених даних виникає, що білоруси частіше обирають російсько-донбаську інтерпретацію описуваних подій, ніж українську. Росія є важливішим – у порівнянні з Україною – складником загальноросійського народу, який конститує цю спільноту і підтримує (або навіть частково утримує) Білорусь в економічному аспекті. Білоруси дивляться на те, що відбувається в Україні, значною мірою крізь призму російських телестанцій. Вони дивляться російське, а не українське телебачення, їдуть працювати в Москву і Санкт-Петербург, а не до Києва та Львова. Ступенем залежності своєї країни від Росії (як культурної й економічної, так і військової), своєю

ідентичністю, установками і ментальністю білоруси набагато більшою мірою, ніж українці з західної та центральної частин України, готові повністю підпорядкуватися Росії (навіть із варіантом включення їхньої держави в структури РФ). Вони охоче переносять із себе відповідальність за свою долю: спочатку на пана-поміщика, потім на голову колгоспу, тепер на державу зі столицею в Мінську, а якщо вона з цим не справляється – то на державу зі столицею в Москві (що не означає, що значна частина суспільства не буде проти цього заперечувати, але поводитися буде у більшості випадків пасивно).

Білоруси, яких упродовж років запитували про те, що б вони обрали у випадку необхідності обирати між об'єднанням із Росією та вступом до Європейського Союзу, у 2012–2013 роках чинили вибір на користь ЄС, а у всіх чотирьох дослідженнях з 2014 року однозначно обрали Росію (у чергових кварталах: 51,5%; 46,9%; 47,4% і 44,9% за Росію; за ЄС відповідно 32,9%; 33,1%; 32,0% і 34,2%) [Новости НИСЭПИ, 4, 2014, с. 18]. Можна припустити, що ця еволюція відбулася під впливом усвідомлення того, що вибір на користь Європейського Союзу може спричинити такі наслідки, які мали місце у випадку України. Водночас у червні та вересні 2014 року тільки – відповідно – 18,1% і 15,3% білорусів висловилися за вступ до НАТО (проти – 61,8% і 71,4%), тобто приблизно на 9% (червень) і 12% (вересень) менше, ніж у 2002 році й приблизно на 4% і 1% більше, ніж у 2008 році [Новости НИСЭПИ, 3, 2014, с. 23]. Для білорусів, росіян, а донедавна й українців, НАТО досі залишається символом ворожості чужого для них Заходу, що є переважно спадком після СРСР. Білоруси, як видно, вбачають можливість уникнути «клопотів», із якими зіткнулися українці, шляхом поступок Росії, тобто поглиблення співпраці з нею й таким чином забезпечення її інтересів у цій частині континенту. У більшості вони не заперечують проти підпорядкування Білорусі Росії (без повної утрати незалежності) взамін за отримання від цього союзу значної економічної користі. Вони не хочуть ані ставати зі зброєю на будь-якому боці українського конфлікту, ані допомагати в цьому питанні Росії як із міркувань прагматичних, ментальних, так і з огляду на почуття близькості/симпатії стосовно українців, хоча сила культурних зв'язків із росіянами в них переважає, як і політично-економічний прагматизм. Схоже на те, що почуття загальноросійської суб'єктності у більшості білорусів переважає почуття національної від'єднаності стосовно російськості. На території

східнослов'янського простору (за винятком Західної України) маємо справу з більш-менш іншими типами спільнотності на рівні макроструктури суспільства, ніж ті, що загалом функціонують у Європі між Талліном, Бугом та Атлантикою, хоча особливо в Центральній Україні сьогодні відбуваються процеси, результати яких складно поки що однозначно передбачити.

* * *

У 2014 році з'явився помітний дисонанс між ставленням до російсько-українського конфлікту (чи, інакше кажучи, Майдану-2014 та його наслідків) із боку білоруського суспільства та політикою, яку веде президент Лукашенко. Значна частина білорусів зайняла в цьому конфлікті більш проросійську позицію, аніж їхній президент. Виявилося, що політика культурно-мовної, а навіть національної (але не політично-державної) єдності з росіянами – що очевидно – стане для влади Лукашенка загрозою у випадку можливого конфлікту з Росією. Очевидним є те, що сильна національна свідомість білорусів була б опорою для Лукашенка – подібно до того, як галицько-волинські українці є опорою для нової державної влади в Україні – у ситуації конфлікту з Росією та спроб Москви поглинути Білорусь. Виразно сформована національна свідомість і почуття від'єднаності від Росії дали народам Балтії можливість стати незалежними від великого сусіда і – завдяки іншому типу соціального капіталу – зробили можливим пізніший успіх у сфері економіки й суспільного устрою. Лукашенко, без сумніву, має набагато більші схильності до мислення і дій у категоріях короткострокової чи максимум середньострокової тактики, ніж довгострокового стратегічного мислення, що виникає як із його особистості, так і з соціального капіталу, яким володіють білоруси. Віталій Римашевський, один із чільних діячів Білоруської християнської демократії, зазначає: «У білоруського режиму тільки тактика виживання: сьогодні взяти гроші в Путіна, завтра зробити заяву щоб українці подумали про білоруську владу добре» [Шулякова, 2014].

Наприкінці квітня 2014 р. Білоруська аналітична майстерня (що функціонує у Варшаві) провела в Білорусі дослідження, згідно з якими понад 60% суспільства висловилося на підтримку союзу з Росією і лише 18% підтримало вступ до ЄС (а отже, розрив між двома варіантами виявився значно більший, ніж у дослідженнях НІСЕПД). Керівник майстерні Андрій Вардомацький заявив: «По-перше, виявилося, що вплив подій в Україні на життя білорусів настільки великий, що формує їхні погляди на значно

ширше коло проблем, ніж тільки українське питання, включаючи також визначення як їхніх геополітичних орієнтацій, так і рівня економічного самовдоволення. По-друге, у поглядах білоруського суспільства однозначно переважає російська концепція» [Вардомацкий, 2014]. На думку Валерія Карбалевича, українська криза поглибила розлам, який існує в білоруському суспільстві, «видобула на поверхню глибинні ментальні ціннісні архетипи білоруського соціуму» [Карбалевич, 2014, с. 2].

Післямайданна Україна поглибила клопоти Мінська, обмеживши можливість спертися на Київ у ситуації все більших побоювань щодо Росії. Потрясіння, які, без сумніву, ще чекають цей регіон Східної Європи, дадуть багато нагод білорусам для рефлексії над своєю ідентичністю, а політиків поставитимуть перед необхідністю нелегкого вибору.

З польської переклав Андрій Савенець.

Джерела:

Вардомацкий А. Белорусы «развернулись» от Европы к России // Белорусский партизан. – 11 июня 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.belaruspartisan.org/politic/269604/>.

Иоффе Г. В тупике этнического национализма // Будущее Беларуси. Взгляд независимых экспертов / Под ред. проф. Олега Манаева. – Санкт-Петербург, 2012.

Карбалевич В. Вырваться из колеи // Свободные новости. Снплюс. – 1 июля 2014 г. Новости НИСЭПИ. – Вып. 1. – III 2005; Вып. 2. – VI 2010; Вып. 4. – XII 2010; Вып. 1. – III 2011; Вып. 1. – III 2014; Вып. 2. – VI 2014.

Российская пропаганда доминирует в Беларуси // Белорусский партизан. – 9 июля 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.belaruspartisan.org/politic/272723/>.

Шулякова Н. Раша нон грата. Нужна ли Беларуси российская пропаганда? (Интервью с В. Рымашевским и Г. Атамановым) // БелГазета. – 28 июля 2014 г. – №28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.belgazeta.by/ru/2014_07_28/society/29732/.

Jakowenko N. Historia Ukrainy od czasow najdawniejszych do końca XVIII wieku / Przełożyły: Ola Hnatiuk i Katarzyna Kotyńska. – Lublin, 2000.

Paszkievich H. Powstanie narodu ruskiego / Z rękopisu przygotowała Lidia Korczak. – Kraków, 1998 (англомовне видання: London, 1963).

Radzik R. Białorusini: między narodową odrębnością a ruską wspólnotowością // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – 2013. – № 2.

Ryszard Radzik. *Belarusians' Attitudes Towards the Euromaidan Movement as Reflected in the 2014 Sociological Surveys.*

The paper deals with the analysis of Belarusians' attitudes towards the Euromaidan movement in Ukraine surveyed by Belarus' Independent Institute of Socio-Economic and Political Studies throughout the year of 2014 (in the last month of every quarter). The survey results demonstrate that Belarusians perceive the Euromaidan movement, the power shift in Ukraine, the annexation of Crimea by Russia and the following military conflict in the East of Ukraine mostly through the prism of Russian TV stations. They do not want to engage in a military conflict, they are critical of President Yanukovich and his team, and support his removal, but at the same time they treat the forcible transfer of power with detachment. They accept Russia's annexation of Crimea and respect the «people's protest» in Donbass and «Novorossiya's» right to self-determination. They prefer to unite with Russia rather than with the European Union and radically oppose accession to NATO. Their choices show them to be closer to Russia than Ukraine.

Keywords: *Belarusians' identity, 2014 Euromaidan movement, military conflict in Donbass, annexation of Crimea, Belarusians' attitudes.*

УДК 316.621(438)

Войцех Мішталъ

НАВІЩО ПОЛЯКАМ ПОТРІБНА СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ?

У статті підняті питання суспільної заангажованості та здатності поляків до самоорганізації. Розгляд цих питань спирається на концепції соціального капіталу Роберта Патнема та на результати досліджень у галузі соціальної довіри й рівня громадянської активності. У висновках стверджується присутність демократичних вирішень у громадському житті поляків, котрі дедалі більше розуміють суть життя в суспільстві, що спирається на принципи вільноринкової демократії.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, суспільна заангажованість, самоорганізація.

Вступ. На початку цих неминуче стислих роздумів необхідно окреслити стан розвитку громадянського суспільства у Польщі та характер публічної політики держави. У демократичному пейзажі Польщі нікого не дивує